

KOMENTARZ WYKONAWCZY

Uwagi dotyczące tekstu nutowego

W a r i a n t y opatrzone określeniem *ossia* zostały w ten sposób oznaczone przez samego Chopina lub jego ręką wpisane do egzemplarzy uczniów; warianty bez tego określenia wynikają z rozbieżności tekstu w przekazach autentycznych lub z niemożności jednoznacznego odczytania tekstu.

Drobne autentyczne odmiany (pojedyncze nuty, ozdobniki, łuki, akcenty, znaki pedalizacji itp.), które można uważać za warianty, ujęte są w nawiasy okrągłe (). Dodatki redakcyjne ujmowane są w nawiasy kwadratowe [].

Tekst podany na głównych pięcioliniach z uwzględnieniem wszelkich oznaczeń ujętych w nawiasy można polecić tym wykonawcom, którzy nie będąc zainteresowani problemami źródłowymi, pragną oprzeć się na jednym, bezwariantowym tekście.

Oryginalne palcowanie Chopina oznaczone jest nieco większymi cyframi o kroju pionowym **1 2 3 4 5**, w odróżnieniu od palcowania redakcyjnego, wypisanego mniejszymi cyframi pochyłymi *1 2 3 4 5*. Ujęcie cyfr palcowania autentycznego w nawias oznacza, że nie występuje ono w źródłach podstawowych, a zostało dodane przez Chopina w egzemplarzach uczniów.

Generalne problemy interpretacji dzieł Chopina zawarte będą w osobnym tomie pt. *Wstęp do Wydania Narodowego*, w części zatytułowanej *Zagadnienia wykonawcze*.

Skróty: pr.r. — prawa ręka, l.r. — lewa ręka, t. — takt, takty.

Tempa polonezów

Polonez jest uroczystym polskim tańcem narodowym. Ma on charakter marsza o metrum 3/4 i z tego charakteru wynika jego specyficzne tempo. Chopin czuł je doskonale i stosował w swoich *Polonezach*. Tak np. określenia *Alla polacca* (patrz niżej), *tempo di polacca* w repryzie *Poloneza fis* op. 44 czy *a tempo giusto* (w tempie właściwym) w t. 22 *Poloneza–Fantazji* op. 61 mogą się odnosić tylko do tempa właściwego dla poloneza jako tańca.

W *Polonezach* wchodzących w skład niniejszego tomu nie znajdujemy autentycznych oznaczeń metronomicznych, mają je jednak wcześniejsze: *Alla Polacca* — finał *Wariacji B* op. 2, *Alla Polacca* z *Polonaise brillante C* op. 3 i solowy temat polonezowy z *Grande polonaise brillante Es* op. 22 (od t. 17). Wszystkie trzy oznaczenia są przy tym jednakowe: ♩ = 96, co stanowi naturalne tempo tańczonego poloneza. Dobrze z nim koresponduje przekazana przez tradycję uczniów Chopina uwaga o liczeniu ósemkami w celu znalezienia właściwego tempa (patrz ostatni cytat o *Polonezach*... przed tekstem nutowym).

Jest rzeczą oczywistą, że w artystycznych, nie służących do tańca utworach, jakimi są *Polonezy* Chopina, tempo ♩ = 96 należy traktować jedynie jako punkt odniesienia, a nie rygorystyczną normę. Zdaniem redakcji, wokół tego tempa dopuszczalne są w obie strony pewne odchylenia:

— nieznaczne w odniesieniu do poszczególnych *Polonezów* jako całości (odpowiednio do ich charakteru) i w ramach elastycznościagogicznej na przestrzeni większych fraz,

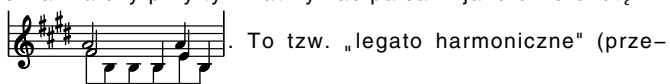
— nieco większe przy określeniach **meno mosso**, **poco più lento** i (w największym stopniu) we wstępie *Poloneza–Fantazji*.

Smakowi wykonawcy pozostawia się stopień uwzględnienia tych odchyień, ważne jest jednak, by polonez chopinowski nie zatracił swego naturalnego, tanecznego charakteru.

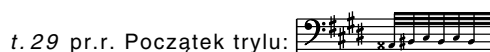
1. Polonez cis op. 26 nr 1

s. 13 t. 10 i 35 l.r. Akord na 2. ćwierćnucie taktu można wykonać *arpeggio*, lub — wzorując się na chopinowskiej wskazówce lekcyjnej w t. 9 — odebrać pr.r. dźwięk *gis*¹.

s. 14 t. 22–29 l.r. W t. 22 na dzisiejszych fortepianach lepiej brzmi pedał miękko zdjęty na 3. ćwierćnucie taktu. Kwartę *e*¹–*a*¹ należy przy tym zatrzymać palcami jako ćwierćnutę:

To tzw. „legato harmoniczne” (prze-trzymywanie palcami dźwięków harmonicznyc) należy zastosować także w następnych taktach, mimo iż w uproszczonej pisowni Chopina zatrzymany jest tylko górny dźwięk kwarty.

t. 29 pr.r. Początek trylu: *Aisis* równocześnie z *dis*¹–*a*¹ w l.r.

2. Polonez es op. 26 nr 2

s. 18 t. 10 i anal. pr.r. Wybraną wersję gamy — z *des* lub *d* — należy zastosować we wszystkich tych taktach.

s. 19 t. 22 i 126 Łatwiejszy podział między ręce:

t. 33 i 137 l.r. W nonowym akordzie na początku taktu Chopin skreślił *F* w jednym z egzemplarzy lekcyjnych. Ułatwienie to można uważać za wariant dla małej ręki.

s. 20 t. 39 i 143 pr.r. Tryl najlepiej realizować trzydziestodwójkami (na 4. ósemce taktu kwintola).

s. 22 t. 72, 80, 84 i anal. pr.r. Jeśli rozpiętość ręki nie pozwala na równoczesne zagranie decymowego akordu, należy pierwszy dźwięk *arpeggia aïs* uderzyć razem z oktawą l.r.

3. Polonez A op. 40 nr 1

W y b ó r w e r s j i. Druga wersja, jako najpóźniejsza, powinna być uważana za podstawową. Z powodów omówionych w *Komentarzu źródłowym* (patrz *Zasady redagowania tekstu nutowego*) redakcja uważa pierwszą wersję za równorzędną i zaleca stosowanie jej w praktyce koncertowej w razie trudności z wykonaniem gęstszych, mniej wygodnych akordów drugiej wersji.

Grając drugą wersję *Poloneza* należy zastosować *p e d a l i z a c j ę* z pierwszej wersji.

4. Polonez c op. 40 nr 2

- s. 40 *t. 7, 23 i 60* Dodana przez redakcję zmiana pedatu na 2. ćwierćnucie taktu dotyczy tekstu głównego. Przy wykonywaniu wariantu partii pr.r. należy zatrzymać jeden pedał.
- s. 41 *t. 19* Chopin miał prawdopodobnie 2 koncepcje dynamiczne powtórzenia głównego tematu *Poloneza*:
— wcześniejszą, ze skontrastowaną dynamiką
— późniejszą, nie wprowadzającą wyraźnego kontrastu.
Zdaniem redakcji, wybierając drugą wersję należy dla uniknięcia monotonii pogłębić dźwiękowo powtórzenie tematu. Por. t. 56 — tekst nutowy, odsyłacz i poniższy komentarz.
- s. 43 *t. 56* Na początku tematu brak w źródłach oznaczenia dynamicznego. Oznaczenia w poprzednim takcie sugerują następujące możliwości:
— wybierając tekst główny, należy po *dim.* w t. 55 rozpocząć temat *sotto voce*
— grając wersję podaną w odsyłaczu, należy poprzez *cresc.* w t. 55 doprowadzić do wejścia tematu *f*.
- s. 44 *t. 82 i 109* Z podanej przez nas notacji najpóźniejszego źródła wynika, że *es'* na 5. ósemce taktu należy grać pr.r. W razie trudności z objęciem nony można zastosować arpeggio *c-es'* w l.r. według pisowni wcześniejszych źródeł.

t. 87–92 Inna autentyczna koncepcja dynamiczna:

Wybierając wersję główną, należy mimo oznaczenia *p* śpiewnie i wyraziście poprowadzić frazę l.r.

5. Polonez fis op. 44

- s. 47 *t. 10* pr.r. Początek trylu:
eis' razem z oktawą *Fis*, *-Fis* w l.r.

- s. 48 *t. 19 i anal.* pr.r. Podany obok chwyt umożliwia wygodne wzięcie akordu na 2. ćwierćnucie taktu:

t. 27, 31 i anal. pr.r. Wykonanie ozdobników:

Pierwszą z przednutek należy grać razem z oktawą l.r.

t. 29 i anal. pr.r. Wykonanie przednutki z arpeggiem w sposób antycypowany, o ile nie zdeformuje rytmu l.r., jest w tym kontekście najnaturalniejsze.

- s. 50 *t. 61–64 i anal.* l.r. Naturalne ugrupowanie rytmiczne gam wraz z propozycją uzupełnienia chopinowskiej pedalizacji:

- s. 52 *t. 83 i nast.* Znaki artykulacyjne (łuki i kropki) odnoszą się do obu rąk. Dwa rodzaje łukowania charakterystycznego motywu tej części podkreślają zdaniem redakcji różne aspekty jednego sposobu wykonania:
— nie należy rozdzielać trzydziestodwojek od następującej po nich ósemki
— ósemka ta powinna mieć osobny impuls.

- s. 55 **P r z e d n u t k i** w części **tempo di Mazurka**. Sposób wykonania przednutek uwzględniać musi zarówno śpiewne prowadzenie melodii, przeważnie w dwudźwiękach, jak i precyzyjne oddanie pewnych charakterystycznych dla mazurka zwrotów rytmicznych. Zdaniem redakcji jest to możliwe przy zastosowaniu następujących reguł:
— w t. 129, 149, 186, 188, 207 i 208 rozpoczynające takt przednutki należy grać razem z 1. ćwierćnutą l.r.
— podwójne przednutki z melodycznym krokiem tercjom (t. 137, 157, 159, 196, 198, 216, 218) najlepiej wykonać w sposób antycypowany. W każdym razie należy unikać równoczesnego uderzenia 1. przednutki z dolnym dźwiękiem tercji (dałoby to brzmiącą sekundę)
— w t. 241 i 243 również lepiej zagrać przednutki uprzednio
— w t. 139 — patrz poniżej komentarz do tego taktu
— sposób wykonania pozostałych przednutek pozostawia się smakowi wykonawcy.

t. 130, 150, 187 i 189 Przejęcie przez pr.r. najwyższego dźwięku l.r. jest propozycją redakcji.

t. 132 i anal. W tego typu taktach opartych na harmonii toniki można brać pedał o ósemkę później niż to jest zapisane, zatrzymując ręką nutę basową do momentu wzięcia pedatu. Chwyt ten wymaga większej zręczności l.r., pozwala jednak uniknąć niemiłego na dzisiejszych fortepianach zmieszania dźwięków melodycznych.

t. 139 pr.r. Łuk przy przednutce można rozumieć jako znak konwencjonalny lub arpeggio. Wykonanie: lub (przednutki uprzedzone).

- s. 59 *t. 250–252 i 258–260* Inne palcowania pasażu w t. 250–252:

Analogicznie w t. 258–260. Możliwe jest także zestawienie powyższego palcowania dla jednej z rąk z palcowaniem dla drugiej ręki podanym w tekście nutowym *Poloneza*.

- s. 63 *t. 314* l.r. Początek trylu:

Dis równocześnie z 1. akordem pr.r.

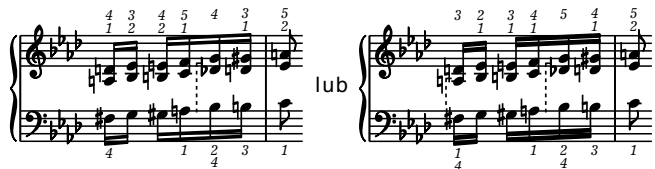
Gamę chromatyczną najlepiej wykonać trzydziestodwojkami, tak by jej 3. nuta (*Eis*) wypadła razem z akordem pr.r. na 5. ósemce taktu.

6. Polonez As op. 53

s. 64 t. 1 pr.r. Inne, mogące pochodzić od Chopina, palcowanie:

t. 9–10 Inne palcowania:

t. 14 Przejście es^1 przez l.r. jest propozycją redakcji.

s. 65 t. 27 i anal. Przejście f^1 i g^1 przez l.r. jest propozycją redakcji.

t. 31 i anal. pr.r. Przy uwzględnieniu arpeggia ($\{\} = \text{arpeggio}$) należy je wykonać tak, by ostatni dźwięk zagrać równocześnie z oktawą l.r.

s. 66 t. 33, 37 i anal. pr.r. Najlepiej brzmiące rozwiązanie trylu: Przednutka oznacza rozpoczęcie trylu od nuty głównej i w żadnym razie nie należy jej powtarzać (por. *Nokturn H* op. 62 nr 1, t. 67 i nast.).

s. 67 t. 46 i anal. Nie jest całkiem pewne, jaką pedalizację chciał Chopin zastosować w tych taktach (z zatrzymaniem akordu b–moll na gamie, czy bez). Na dzisiejszych fortepianach lepiej brzmi pedał trzymany przez cały takt, tak jak w t. 30. Patrz *Komentarz źródłowy* do t. 30, 46 i anal.

t. 48 i 80 pr.r. Dla decymowego akordu na 2. ćwierćnucie taktu przewidywał Chopin zapewne wykonanie *arpeggio*, choć w źródłach nie jest to jednoznacznie wypisane (patrz *Komentarz źródłowy*). Grając b^1 lewą ręką można ten akord łatwo i pewnie wykonać także bez arpeggia, co nadaje wyrazistości rytmowi, wywodzącemu się z charakterystycznej formuły końcowej poloneza.

s. 68 t. 62–63 pr.r. Przednutka przed trylem nie może osłabić wyrazistości rytmu melodii. Mniej jest przy tym istotne, czy wypadnie ona przed, czy razem z oktawą l.r.

s. 69 t. 81–82 i 100–102 Ze źródeł nie wynika jasno, czy Chopin przewidywał tu arpeggia ciągłe (1), czy równoczesne w obu rękach (2). Redakcja poleca arpeggiowanie tylko l.r. (3), co przy zachowaniu wrażenia arpeggia zapewnia akordom odpowiednią dźwięczność i zdecydowany charakter.

t. 83–85 i anal. Wejście tematu w t. 85 można sobie ułatwić grając ostatnią oktawę H_1-H w t. 84 samą l.r. Pianistom, którym oktawy l.r. nie sprawiają żadnych trudności, redakcja zaleca wykonanie w ten sposób całych t. 83–84, co nadaje akompaniamentowi jednolite brzmienie.

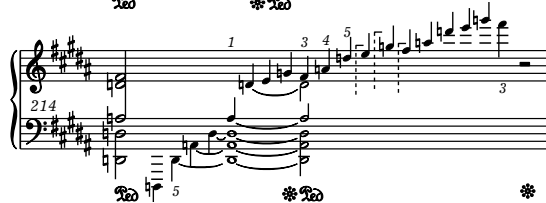
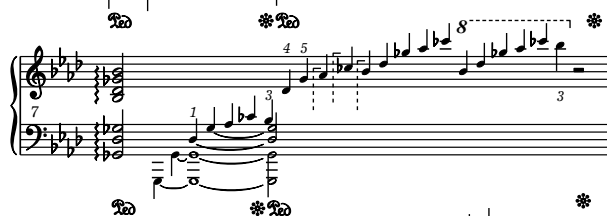
s. 74 t. 154 Dwie ostatnie oktawy można wykonać samą l.r., co pozwala przygotować pewne wejście tematu w pr.r. w t. 155.

s. 75 t. 180 Pisownia i możliwości wykonania arpeggiów — patrz komentarz do t. 81–82 i 100–102.

7. Polonez–Fantazja As op. 61

s. 76 t. 1–2, 7–8, 214–215 Zanotowanie przez Chopina ostatniej nuty pasaży z laseczką w dół wskazuje na uderzenie jej przez l.r.

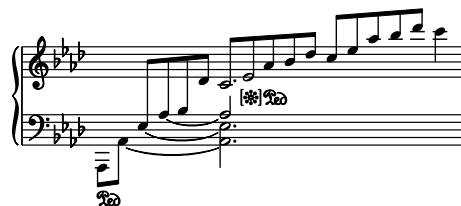
Pedalizacja oryginalna także na dzisiejszych fortepianach tworzy na ogół piękny efekt brzmieniowy. Jednakże w razie szczególnie intensywnego brzmienia instrumentu półtony średniego rejestru (fes^1-es^1 , $eses^1-des^1$ i anal.) dają nieprzyjemne dla wrażliwego ucha wibracje. Można ich uniknąć stosując „legato harmoniczne” (por. komentarz do *Poloneza cis* op. 26 nr 1 t. 22–29) z następującym palcowaniem i pedalizacją (przykładowe rozwiązania dla 3 różnych sytuacji):

Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że wykonanie to wymaga od pianisty dużych umiejętności, a w szczególności:

— idealnie wyrównanego brzmienia pasaży przy nieco skomplikowanym palcowaniu
— czystej i bardzo miękkiej zmiany pedału, tak aby moment zmiany był niezauważalny.

Ta pozornie skomplikowana propozycja jest w istocie czysto chopinowskim chwytem. W szkicu do tego *Poloneza* znajdujemy bowiem pierwotną wersję 1. pasażu (jeszcze w tonacji As–dur), zanotowaną w następujący sposób:

Prostsza, przejrzysta pisownia wersji ostatecznej pobudza przede wszystkim wyobraźnię dźwiękową odtwórcy, nie precyzując technicznych szczegółów realizacji. Możliwe też, że Chopin nie chciał ryzykować nierówności dźwiękowej w tych wymagających niezwykle spokoju miejscach, tym bardziej, że na ówczesnych fortepianach o delikatniej brzmiącym średnim rejestrze półtonowe współbrzmienia mogły być niezauważalne.

t. 7–8 Arpeggia można wykonać w sposób ciągły (od Ges do b^1 i od Fes do as^1).

Wybierając wersję wariantu w t. 7 należy arpeggio pr.r. rozpocząć razem z oktawą l.r.

W t. 8, grając półnutowy akord pr.r. bez arpeggia, należy go wykonać równocześnie z ostatnim dźwiękiem arpeggia l.r.

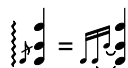
s. 77 t. 16 Przejście *h* przez pr.r. jest propozycją redakcji.

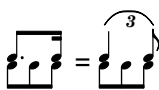
t. 24–25, 27–29 i anal. l.r. W tekście nutowym podano palcowanie wynikające z oryginalnej pisowni. Zdaniem redakcji temat *Poloneza* łatwiej wykonać przejmując *es*¹ (lub *f*¹) do pr.r.:

t. 28 i 112 pr.r. Przednutkę *a* należy zagrać razem z *F* w l.r.

s. 79 t. 51–55 Wykonawca winien wybrać najwygodniejsze dla siebie palcowanie — chopinowskie, redaktorskie lub ich kombinację. Przejście *f*¹ przez l.r. w t. 51–52 jest propozycją redakcji. Inny tego rodzaju chwyt możliwy jest w t. 54–55:

t. 61 pr.r. Przednutkę tego typu, ułatwiającą przeniesienie ręki na pozycję następnej oktawy, należy wykonać w sposób antycypowany.

t. 65 pr.r. Pierwsze *c*¹ razem z *Des* l.r., *es*² razem z *a*.

s. 82 t. 95–115 i 243–248

s. 83 t. 125 pr.r. *tr* =

s. 84 t. 127 pr.r. Przednutkę *c*¹ należy uderzyć razem z *D* w l.r.

t. 135 pr.r. Przednutkę *cis*¹ należy uderzyć razem z oktawą l.r., zaś nutę główną *d*¹ na 2. ósemce taktu lub nieco później.

s. 85 t. 148–149 l.r. Można uniknąć arpeggiowania decymowych akordów, grając tercję *dis–fis* 1. palcem pr.r.

t. 152 pr.r. Akordową przednutkę należy wykonać równocześnie z *H*₁ w l.r.

t. 154 i 170 pr.r. Tercję *fis–ais* można zastosować jako wariant na 2. ósemce w t. 154 lub w t. 170, ale nie w obu tych taktach razem. Patrz *Komentarz źródłowy*.

s. 86 t. 166–167 pr.r. Obowiązujące w całej tej części „legato harmoniczne” (por. komentarz do *Poloneza cis* op. 26 nr 1 t. 22–29), w tych taktach daje szczególnie piękny efekt:

t. 169, 171 i 175 Propozycja przejścia *fis* i *gis* przez l.r. pochodzi od redakcji.

s. 87 t. 191 Następujący chwyt pozwala zachować pełną i czystą harmonię w końcówce taktu:

t. 199 Pedał należy wziąć dopiero po uderzeniu *e*¹ na 2. szesnastce taktu, zatrzymując akord *Fis–cis–ais* do tego momentu. Jeśli rozpiętość ręki nie pozwala na zagranie *ais* l.r., można zastosować następujące wykonanie:

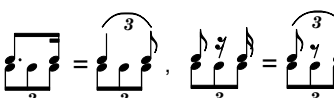
t. 201–205 Tryle muszą kontynuować ruch rozpoczęty w poprzedzających taktach. Należy je więc rozpoczynać od górnych nut, a w podwójnym trylu l.r. w t. 205 opuścić *dis*¹. Patrz *Komentarz źródłowy*.

s. 88 t. 209 i 212 pr.r. Przednutki *ais* należy uderzyć równocześnie z sekstą *fis–dis*¹ i odpowiednią nutą l.r. Można im przy tym nadać wartość ósemki, jednakże dobrze brzmi swobodniejsze ich potraktowanie i wykonanie opóźnionego *h* przed 2. ósemką w t. 209 i po 2. ósemce w t. 212.

s. 90 t. 249 pr.r. Początek trylu:

s. 91 t. 250 i 251 pr.r. Chopinowską notację trylu na 3. ćwierćnucie taktu można zdaniem redakcji rozumieć dwojako:

t. 252–253 pr.r. Z Chopinowskiej pisowni tuku nie wynika jasno, czy dźwięk *cis*³ należy powtórzyć, czy przetrzymać. Te dwa sposoby wykonania można traktować wariantowo.

t. 254–281

t. 262 pr.r. Pierwszą nutę ozdobnika *f*¹ należy uderzyć razem z oktawą l.r.

s. 92 t. 287–288 W celu właściwej realizacji unikalnej pisowni Chopina należy ton *As*, w t. 287 uderzyć na tyle dźwięcznie, aby był on jako podstawa harmonii wyraźnie słyszalny jeszcze w t. 288.

Uwagi wstępne

Niniejszy komentarz przedstawia w skróconej formie zasady redagowania tekstu nutowego poszczególnych utworów i omawia ważniejsze rozbieżności pomiędzy źródłami autentycznymi; sygnalizuje ponadto nieautentyczne wersje najczęściej spotykane w wydaniach zbiorowych dzieł Chopina redagowanych po jego śmierci. Dokładną charakterystykę źródeł, ich filiację, uzasadnienie wyboru źródeł podstawowych, szczegółowe zestawienie występujących między nimi różnic, a także reprodukcje charakterystycznych ich fragmentów zawiera oddzielnie wydany *Komentarz źródłowy*.

Skróty: pr.r. — prawa ręka, l.r. — lewa ręka, t. — takt, takty. Znak → symbolizuje powiązanie źródeł, należy go czytać jako „i opierające się na nim”.

1. Polonez cis op. 26 nr 1

Źródła

- A** Autograf—czystopis (The Pierpont Morgan Library, Nowy Jork). **A** służył za podkład do pierwszego wydania francuskiego.
- Wf1** Pierwsze wydanie francuskie, M. Schlesinger (M.S. 1929), Paryż VII 1836. **Wf1** opierało się na **A**, zawiera też liczne zmiany wprowadzone przez Chopina w czasie korekty.
- Wf2** Drugi nakład **Wf1**, VIII 1836, skorygowany pobieżnie przez Chopina.
- Wf** = **Wf1** i **Wf2**.
- WfD**, **WfS**, **WfJ** — egzemplarze lekcyjne **Wf** z naniesieniami Chopina, zawierające palcowania, wskazówki wykonawcze, warianty, poprawki błędów druku:
- WfD** — egzemplarz ze zbioru należącego do uczennicy Chopina, Camille Dubois (Bibliothèque Nationale, Paryż),
- WfS** — egzemplarz ze zbioru należącego do uczennicy Chopina, Jane Stirling (Bibliothèque Nationale, Paryż),
- WfJ** — egzemplarz ze zbioru należącego do siostry Chopina, Ludwika Jędrzejewiczowej (Towarzystwo im. F. Chopina, Warszawa).
- Wn1** Pierwsze wydanie niemieckie, Breitkopf & Härtel (5707), Lipsk VII 1836. **Wn1** opierało się na **Wf1**, dokonując niewielkich własnych adiustacji. Nie można wykluczyć pobieżnego skorygowania **Wn1** przez Chopina.
- Wn2** Drugie wydanie niemieckie (ta sama firma i numer), wprowadzające do wersji **Wn1** szereg nieautentycznych zmian i uzupełnień.
- Wn3** Trzecie wydanie niemieckie (ta sama firma i numer), z wielkimi dowolnymi zmianami w stosunku do **Wn2**.
- Wn** = **Wn1**, **Wn2** i **Wn3**.
- Wa** Pierwsze wydanie angielskie, Wessel & Co (W & Co 1647), Londyn V 1836. **Wa** opierało się na **Wf2** i nie było korygowane przez Chopina.

Zasady redagowania tekstu nutowego

Za podstawę przyjmujemy **Wf2** (najpóźniejsze źródło autentyczne), porównane z **A**. Ulepszenia dokonywane przez Chopina w korekcie **Wf** w miejscach powtarzających się uważamy za obowiązujące przy wszystkich powtórzeniach, nawet jeśli nie wszędzie zostały — przez nieuwagę sztycharzy lub samego Chopina — faktycznie wprowadzone. Uwzględniamy ponadto Chopinowskie naniesienia w egzemplarzach lekcyjnych.

s. 13 t. 5 l.r. Na początku taktu **A** (→**Wf**→**Wn1**,**Wa**) ma błędnie decymę A_2 -Cis.

t. 8–9 pr.r. Łuk łączący w **A** dźwięki dis^2 na przejściu taktów został usunięty przez Chopina w korekcie **Wf1**.

t. 9 l.r. Palcowanie na 5. i 6. ósemce taktu, w tym odbieranie eis^1 przez pr.r., wpisał Chopin w **WfD**.

t. 12 Powtórzenie t. 1–12 oznaczone jest w **A** konwencjonalnym znakiem repetycji. Natomiast w **Wf** (→**Wn**, **Wa**) z powodów czysto wydawniczych (podział na strony) takty te wypisane są po raz drugi, co błędnie nakazuje dwukrotnie ich wykonanie także przy powtarzaniu tej części *da Capo*.

s. 14 t. 20 pr.r. Dźwięki his^1 i ais^1 na 5. i 6. ósemce taktu oraz łuk przetrzymujący dis^2 zostały dodane przez Chopina w korekcie **Wf1**.

t. 22–30 l.r. Dodatkowe laseczki dla dźwięków h oraz łuki w t. 24–30 zostały dodane przez Chopina w korekcie **Wf1**. Wskazuje to niewątpliwie na użycie „legato harmonicznego” w tym fragmencie (por. *Komentarz wykonawczy*).

t. 29 l.r. **A** ma w górnym głosie półnutę z kropką gis^1 , co Chopin zmienił w korekcie **Wf1**.

Pr.r. W **A** przednutki rozpoczynające tryl brzmiały *Aisis–His*, a w **Wf1** błędnie *Aisis–H*, co w **Wn1** zmieniono na *Ais–H*. Poprawna wersja **A** została przywrócona w **Wf2**.

Pr.r. Końcówkę trylu dodał Chopin w korekcie **Wf1**.

t. 36 pr.r. Ostatnie 5 ósemek tworzy w **A** kwintolę. Rytm 3+2 wprowadził Chopin do **Wf1**.

t. 37 Oznaczenie [*Fine*] jest dodatkiem redakcji. Patrz komentarz do t. 85.

s. 15 t. 43 l.r. Jako 3. ósemkę **A** ma trójdźwięk ges - as - es^1 . Chopin usunął as w korekcie **Wf1**.

t. 45 Pierwotna wersja tego taktu w **A**:

W **Wf1** Chopin skorygował ją w partiach obu rąk.

t. 46–47 i 78–79 l.r. **Wn** błędnie opuszcza łuk przetrzymujący des na przejściu taktów.

t. 50–51 Pierwotna wersja **A**:

została skorygowana przez Chopina w **Wf1**. Wprowadzone zmiany nadają wyrazistszy kształt melodii przy równoczesnym uspokojeniu rysunku akompaniamentu.

t. 52 i 84 pr.r. **A** nie ma łuku łączącego oba as^1 na początku taktu. W t. 84 Chopin uzupełnił ten brak w korekcie **Wf1**, a w t. 52 w **WfD**.

t. 52–53 i 84–85 l.r. Jako 1. ósemkę **A** ma As , w t. 52 i 84 oraz As w t. 53 i 85. Chopin zamienił je w korekcie **Wf1**.

- s. 16 t. 54–85 Znak repetycji dla tej części znajduje się w **A** na jej końcu (t. 85), lecz brak mu odpowiednika na początku (t. 54). Albo Chopin chciał powtórzenia tych taktów, a zapomniał to oznaczyć w t. 54, albo przeciwnie — znak w t. 85 został postawiony omyłkowo (por. komentarz do tego taktu), a omawianego fragmentu nie należy powtarzać. **Wf** ($\rightarrow$ **Wn**, **Wa**) nie mają żadnego znaku repetycji w tych taktach, co można by wytłumaczyć przeoczeniem sztycharza w pierwszym przypadku lub korektą Chopina w drugim.
- t. 61 l.r. Na początku taktu **A** ma 2 równe ósemki. Rytm punktowany wprowadził Chopin w korekcie **Wf1**.
- t. 65 i 67 pr.r. Część późniejszych wydań zbiorowych, idąc za dowolną zmianą w **Wn3**, dodaje **b** przy c^2 na początku t. 65 i **b** nad $\surd$ w t. 67.
- t. 66 pr.r. Jako 1. ósemkę dolnego głosu **A** ma es^1 , co Chopin skorygował w **Wf1**.
- t. 69 pr.r. Za es^1 jako dolnym dźwiękiem ostatniego akordu przemawia kilkakrotne w twórczości Chopina równoczesne użycie czystej i alterowanej kwinty akordu septymowego przechodzących na tercję następnego akordu (*Koncert f* op. 21 cz. III t. 260, *Walc Ges* WN 42 t. 56, *Mazurek a* op. 17 nr 4 t. 76, *Fantazja f* op. 49 t. 104 i 273, *Koncert e* op. 11 cz. II t. 29, 43, 92). Przeciw — fakt, iż opisany postęp występuje tutaj szczególnie jaskrawo. Z drugiej strony przyjęcie e^1 wymaga dodatkowego założenia, że Chopin przeczytał b w tym miejscu. Podana w odsyłaczu propozycja redakcji pozwala uniknąć powyższych problemów i jest najłatwiejsza pianistycznie. Podobne rozwiązanie w analogicznej sytuacji zastosował Chopin w *Polonezie c* op. 40 nr 2 t. 14.
- s. 17 t. 75, 77 i 82–83 W **Wf** ($\rightarrow$ **Wn**, **Wa**) takty te różnią się od odpowiednich t. 43, 45 i 50–51 (por. komentarz do tych taktów) mniejszym zakresem Chopinowskiej korekty: pozostawiono nie skorygowane as w t. 75, pierwsze As , oraz łuki przetrzymujące c^3 i b^2 w t. 77, partię l.r. i łuk przetrzymujący f^2 w t. 82–83. Różnicowanie tych miejsc z pewnością nie odpowiada intencji Chopina, gdyż w **A** t. 71–85 zapisane są skrótowo jako identyczne z t. 39–53, i wynikało z mniej dokładnej za drugim razem realizacji przez sztycharza uwag korektorskich Chopina (np. pozostawienie połączenia nut f^2 w t. 82 nie ma sensu wobec zmian w układzie głosów).
- t. 85 W źródłach brak wskazówki nakazującej po tym takcie powtórzenie *da Capo* części *cis-moll* (t. 1–37). Nie ma jednak żadnego powodu sądzić, by Chopin chciał w pierwszym przygotowanym do druku solowym polonezie zrywać z tradycyjnym schematem formalnym tego gatunku. Kontrastujący charakter i jednoimienna (zanotowana enharmonicznie) tonacja części *Des-dur* (t. 38–85) czynią z niej typowe *Trio*. Powtórzenie części głównej po *Trio* we wcześniejszych polonezach nigdy nie było wypisane, a często — jako oczywiste — nawet nie zaznaczone określeniem *da Capo*. Tak też było zapewne i w brudnopisie tego *Poloneza*, na co Chopin, przepisując go na czysto, nie zwrócił uwagi i postawił w **A** *Fine*, jakie zwykle umieszczał na końcu rękopisów.
- s. 18 t. 10 i anal. pr.r. Przed 8. nutą biegnika **A** ($\rightarrow$ **Wf** $\rightarrow$ **Wa**) ma **b** (*des*²). Chopin nie poczynił tu także żadnych zmian w którymkolwiek z 3 zachowanych egzemplarzy lekcyjnych, toteż tę najpewniejszą źródłową wersję podajemy jako główną. **Wn** ma **b** przed 8. i 15. nutą biegnika (d^2 i d^3). Na możliwość wprowadzenia tej zmiany przez Chopina wskazuje potwierdzone przez **KR** świadectwo Mikulego, który w swoim wydaniu *Polonezów* (Kistner, Lipsk) podaje, że podczas opracowywania tego utworu przez panią Rubio Chopin dopisał **b** przy d^2 i d^3 . Wersję tę przytaczamy jako *ossia*.
- t. 12 i anal. l.r. Kropkę *staccato* nad es i laseczki przedłużające brzmienie tercji es^1 – ges^1 na 2. i 4. ósemce dodał Chopin w korekcie **Wf1**.
- t. 13–14, 61–62, 117–118 i 165–166 l.r. **A** ma dodatkowo dźwięk b na 6. ósemce t. 13 i c^1 na 2. ósemce t. 14 (i tak samo w pozostałych taktach, które są oznaczone jedynie jako powtórzenie t. 13–14). Chopin usunął je korygując **Wf1** ($\rightarrow$ **Wa**, jedynie w t. 166 pozostawiono błędnie nutę c^1). **Wn** ma nutę b we wszystkich tych miejscach.
- s. 19 t. 21–68 Znak repetycji dla tej części znajduje się w **A** na jej końcu (t. 68), lecz brak mu odpowiednika na początku (t. 21). Albo Chopin chciał powtórzenia tych taktów, a zapomniał to oznaczyć w t. 21, albo przeciwnie — znak w t. 68 został postawiony omyłkowo, a omawianego fragmentu nie należy powtarzać. **Wf** ($\rightarrow$ **Wn**, **Wa**) nie mają żadnego znaku repetycji w tych taktach, co można by wytłumaczyć przeoczeniem sztycharza w pierwszym przypadku lub korektą Chopina w drugim.
- t. 21 i 125 pr.r. W t. 21 kropkę *staccato*, znajdującą się w **A** nad 1. oktawą l.r., **Wf** odczytuje jako nutę f . Błąd ten przejęły **Wn**, **Wa** i wszystkie późniejsze wydania zbiorowe. Znaczna większość z nich dodaje f także w t. 125.
- s. 20 t. 35–36 i 139–140 l.r. Łuk pod dźwiękami F na przejściu taktów, dodany przez Chopina w korekcie **Wf1**, można by odczytać jako przetrzymujący tę nutę. Porównanie z notacją tego motywu 2 takty wcześniej dowodzi jednak, że i tam i tu chodzi o łuk motywiczy (mylące umiejscowienie omawianego łuku wynikało w **Wf** z innego w tych taktach kierunku laseczek i wiązań).
- t. 38 i 142 pr.r. Jako ostatnią szesnastkę **Wn** ma błędnie oktawę as – as^1 .
- t. 43–44 i 147–148 pr.r. Łuk łączący dźwięki es^1 pomiędzy t. 43–44 dodał Chopin w korekcie **Wf1**. Poprawkę tę stosujemy również w t. 147–148.
- t. 49 i 153 Trzy ostatnie ósemki taktu wypełnione są w **A** pauzami. Błąd ten skorygował Chopin w **Wf1**.
- s. 22 t. 69–100 Oznaczenia artykulacji (łuki, kropki) podajemy według **Wf**, gdzie Chopin szczegółowo skorygował mniej konsekwentną pod tym względem wersję **A**.
- t. 85 W akordzie na początku taktu **A** ma dźwięki *dis*–*dis*¹–*fis*¹–*ais*¹. Uzupełnienia, dające gładkie połączenie z poprzednim akordem, wprowadził Chopin w korekcie **Wf1**.
- s. 23 t. 94 pr.r. W ostatnim akordzie **Wf1** ($\rightarrow$ **Wn**) ma h zamiast ais . Poprawną wersję **A** przywrócił Chopin w **Wf2** ($\rightarrow$ **Wa**).
- t. 97 l.r. Zmiana dynamiki z *pp* na *ff* wpisana została przez Chopina do **WfJ**.
- t. 103 l.r. Większość późniejszych wydań zbiorowych zmienia dowolnie pierwszą oktawę z *Fis*₁–*Fis* na *Gis*₁–*Gis*. Chopinowska korekta **Wf2** w tym miejscu (patrz niżej) świadczy niezbicie, że w wersji źródłowej nie ma tu błędu.

2. Polonez es op. 26 nr 2

Źródła i zasady redagowania tekstu nutowego — jak w *Polonezie cis* op. 26 nr 1. Źródło dodatkowe:

KR Kopia początkowego fragmentu *Poloneza* pochodząca z zeszytu uczennicy Chopina, Very Rubio (Bibliothek des Landes Konservatoriums, Graz). Zawiera dokonaną ręką Chopina poprawkę **b** na b przed 8. nutą biegnika w t. 10.

t. 103-104 l.r. Bas zapisany jest w **A** ($\rightarrow$ **Wf1** $\rightarrow$ **Wn**) pojedynczymi dźwiękami: *Fis*, *H*, *D*. Zdwojenie w dolnej oktawie dodał Chopin w korekcie **Wf2** ($\rightarrow$ **Wa**).

s. 27 t. 175 pr.r. Tekst główny pochodzi z **Wf** ($\rightarrow$ **Wn**, **Wa**). Podajemy jednak w wariantcie wersję **A**, gdyż można mieć wątpliwości, czy uproszczona pisownia **Wf** nie wynikała z niestaranności sztycharza. Zmianę dynamiki zakończenia wpisał Chopin do **WfJ** (**ff**) i **WfS** (**fff**).

3. Polonez A op. 40 nr 1

Źródła

- A1** Autograf-czystopis (zaginiony, fotokopia w Towarzystwie im. F. Chopina, Warszawa). **A1** posłużył do sporządzenia kopii, będącej podkładem dla pierwszego wydania niemieckiego oraz prawdopodobnie drugiej, na której oparto pierwsze wydanie angielskie.
- A2** Późniejszy o kilkanaście miesięcy od **A1** autograf-czystopis (British Museum, Londyn). **A2** napisany został pośpiesznie (liczne drobne niekonsekwencje i przeoczenia, brak pedalizacji i in.) jako podkład dla pierwszego wydania francuskiego. Różni się w wielu szczegółach od **A1**.
- KF** Kopia Fontany (Biblioteka Narodowa, Warszawa), przekazująca poprawioną przez Chopina wersję **A1**. **KF** stanowiła podkład dla pierwszego wydania niemieckiego.
- Wf1** Pierwsze wydanie francuskie, E. Troupenas (T. 977), Paryż XI 1840. **Wf1** miało za podstawę **A2** i najprawdopodobniej nie było przez Chopina korygowane.
- Wf2** Drugi nakład **Wf1** (ta sama firma i numer), XII 1840. Chopin dokładnie skorygował **Wf2**, wprowadzając bardzo liczne poprawki i zmiany.
- Wf** = **Wf1** i **Wf2**.
- Wn1** Pierwsze wydanie niemieckie, Breitkopf & Härtel (6331), Lipsk XII 1840, oparte na **KF**. Wprowadzono w nim niewielkie, dowolne zmiany i uzupełnienia; zawiera kilka błędów.
- Wn2**, **Wn3** — drugie wydanie niemieckie i jego późniejszy nakład (ta sama firma i numer), w których do wersji **Wn1** wniesiono sporo nieautentycznych zmian.
- Wn** **Wn1** oraz **Wn2** i jego dalsze nakłady.
- Wa** Pierwsze wydanie angielskie, Wessel & Co (W & Co 3557), Londyn X 1840. **Wa** miało za podstawę **A1**, prawdopodobnie za pośrednictwem zaginionej kopii. Chopin nie brał udziału w jego powstaniu.

Zasady redagowania tekstu nutowego

Trwające ponad rok kłopoty z wydawcami zmusiły Chopina do dwukrotnego przygotowania do druku tego *Poloneza*. W rezultacie zarówno **KF** ($\rightarrow$ **Wn**), jak i **Wf2** przedstawiają utwór w wewnątrznie spójnej, wykończonej postaci. Pomiedzy wersjami tych źródeł są jednak tak liczne różnice w gęstości akordów, harmonii, artykulacji, dynamice, nawet ortografii, że podajemy obie wersje w całości, aby nie obciążać tekstu zbyt dużą ilością wariantów. Większość późniejszych wydań zbiorowych kompiluje te wersje, mieszając arbitralnie różne ich elementy. Patrz *Komentarz wykonawczy*.

3a. Pierwsza wersja oparta na **KF**, porównanej z **A1** i **Wa**. Uwzględniamy również, jako wyraz późniejszej intencji Chopina, 6 zmian wprowadzonych przezeń do drugiej wersji tego *Poloneza*, a nie kolidujących naszym zdaniem z charakterem pierwszej wersji. Trzy z nich (t. 1, 12, 34 i anal.), znajdujące się już w **A2** ($\rightarrow$ **Wf**) i noszące znamiona ulepszeń, podajemy wprost w tekście głównym, zaznaczając odnośnikami ich wprowadzenie. Trzy pozostałe (t. 3, 11, 35 i anal.), będące dokonanymi w korekcie **Wf2** zmianami harmonii, przytaczamy w wariantach.

s. 28 t. 1 i anal. l.r. Na początku taktu **A1** ($\rightarrow$ **KF**, **Wa**) ma akord A_1 -E-A. Przyjmujemy ulepszoną wersję **A2** ($\rightarrow$ **Wf**).

t. 1 i 81 Znajdujące się w **A1** ($\rightarrow$ **Wa**) **ff** zmienił Chopin na **f** w **KF**.

t. 3 i anal. Tekst wariantu pochodzi z korekty **Wf2**.

t. 11 i 91 pr.r. Tekst wariantu pochodzi z korekty **Wf2**.

t. 12 i 92 l.r. Na 3. ósemce **A1** ($\rightarrow$ **KF**, **Wa**) ma akord *Gis-dis-gis*. Przyjmujemy ulepszoną wersję **A2** ($\rightarrow$ **Wf**).

t. 16 i 96 pr.r. Dolne szesnastki d^1 i cis^1 na 4. ósemce taktu zostały w **A1** ($\rightarrow$ **Wa**) skreślone. Chopin przywrócił je w **KF**.

s. 29 t. 31 i anal. pr.r. Przedostatnim akordem jest w **A1** ($\rightarrow$ **Wa**) d^2 - a^2 - d^3 . **KF** miała początkowo oktawę d^2 - d^3 , którą Chopin uzupełnił następnie dźwiękiem *fis*².

t. 34 i anal. l.r. W akordach 2. ósemki taktu **A1** ($\rightarrow$ **KF**, **Wa**) ma jeszcze nutę *a*. Podajemy ulepszoną wersję **A2** ($\rightarrow$ **Wf**).

s. 30 t. 35 i anal. l.r. Tekst wariantu pochodzi z korekty **Wf2**.

t. 39 i anal. Takty 25-40 opatrzone są w rękopisach literami, użytymi następnie do skrótowego ich oznaczenia przy dalszych powtórzeniach. Przypadającą na ten takt literę „p” **Wn** mylnie interpretuje jako oznaczenie *p*.

t. 40 i anal. l.r. Drugi i trzeci akord jest w **A1** niezbyt czytelny — najprawdopodobniej drugi to pięciodźwięk jak poprzednie, a trzeci to czterodźwięk a - cis^1 - g^1 - a^1 . **Wa** ma same pięciodźwięki, tak też było pierwotnie w **KF**, gdzie jednak Chopin je skorygował do postaci, którą podajemy (poprawka została zrobiona tylko w t. 40, ale obowiązuje także w t. 56 i 80, które w rękopisach są jedynie zamarkowane dla orientacji w skrótowym zapisie powtarzających się fragmentów).

s. 31 t. 62 Jako dwie ostatnie szesnastki **Wn** ma błędnie E-e i *Fis-fis*.

3b. Druga wersja oparta na **Wf2**, porównanym z **A2**. Tam, gdzie porównanie z analogicznymi miejscami wskazuje na potrzebę uzupełnienia oznaczeń wykonawczych pominiętych przy pośpiesznym pisaniu **A2**, podajemy je w nawiasach okrągłych, jeśli występowały w pierwszej wersji, lub w nawiasach kwadratowych, jeśli w niej nie występowały.

s. 34 t. 3 i anal. W ostatnim akordzie **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) ma w środkowych głosach *a* i cis^1 , co Chopin zmienił na *h* i d^1 w korekcie **Wf2**.

t. 11 i 91 pr.r. W akordzie na 4. ósemce taktu **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) ma cis^2 . Chopin zmienił je na his^1 w korekcie **Wf2**.

t. 12 i 92 pr.r. Korygując **Wf2**, Chopin dodał cis^2 w 1. akordzie t. 12, lecz przeoczył tę poprawkę w t. 92.

t. 13 i 93 pr.r. Jako 2. i 3. akord **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) ma czterodźwięk cis^2 - dis^2 - $fisis^2$ - ais^2 . W **Wf2** w t. 93 dodano do akordów jeszcze ais^1 . Żadna z tych wersji nie odpowiada raczej intencjom Chopina, co wynika z następujących przesłanek:

— **A1** miał tu pierwotnie czterodźwięki takie jak **A2**, poprawione następnie na ais^1 - cis^2 - dis^2 - ais^2 ; pozwala to przypuszczać, że w **A2** akordy w pierwotnej postaci napisane zostały przez nieuwagę — korygując **Wf2**, Chopin w t. 13 to przeoczył, a w t. 93 chciał poprawić tak jak w **A1**, jednak sztycharz tylko dodał ais^1 , nie usuwając $fisis^2$ (co było znacznie trudniejsze technicznie) — w identycznych harmonicznym t. 14 i 94 wszystkie źródła mają czterodźwięki ais^1 - cis^2 - dis^2 - ais^2 . Ostatecznie podajemy ais^1 - cis^2 - dis^2 - ais^2 jako jedyną wersję omawianych akordów.

s. 35 t. 29 i anal. pr.r. Na początku taktu **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) ma tylko *h*. Pozostałe dźwięki dodał Chopin w korekcie **Wf2**.

t. 33 i anal. pr.r. Oktawa d^2-d^4 ma w **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) wartość ćwierćnuty, po której następuje pauza. W **Wf2** Chopin zastąpił je półnutą.

s. 36 t. 35 i anal. l.r. Dwa ostatnie akordy brzmią w **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) *d-e-gis*. W **Wf2** Chopin zmienił je na *H-d-a*.

t. 37-40, 53-56 i 77-80 **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) ma tu następującą wersję:

W **Wf2** Chopin uzupełnił ją do postaci, którą podajemy w tekście.

t. 40 i anal. l.r. Tekst główny pochodzi z **Wf**, a wariant — z **A2**. Trudno rozstrzygnąć, czy wersja **Wf** jest wynikiem pomyłki sztycharza, czy zrobionym jeszcze w **Wf1** powrotem Chopina do pierwotnej koncepcji (por. komentarz do tego taktu w pierwszej wersji *Poloneza*).

t. 47 pr.r. Dźwięk a^2 w 2., 3., 4. i przedostatnim akordzie dodany został przez Chopina w korekcie **Wf2**.

s. 37 t. 61 **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) ma jako ostatnie szesnastki *E-e* i *F-f*. Chopin poprawił ten błąd w **Wf2**.

t. 62-65 Wszystkie oznaczenia dynamiczne dodał Chopin w korekcie **Wf2**.

s. 39 t. 93 pr.r. W **Wf** do 1. akordu dodano błędnie nutę cis^3 .

4. Polonez c op. 40 nr 2

Źródła — jak w *Polonezie A* op. 40 nr 1, ponadto:

WfD Jak w *Polonezie cis* op. 26 nr 1.

Wn4 Kolejny nakład **Wn2**, w którym wprowadzono m.in. nieautentyczną wersję akordu w t. 8 i anal.

Zasady redagowania tekstu nutowego

Opieramy się na porównanym z rękopisami **Wf2** jako najpóźniejszym źródle autentycznym, w którym stopniowo wprowadzane przez Chopina ulepszenia zebrane są w jedną całość. Oznaczenia wykonawcze (m.in. całą pedalizację), których brak w **A2** ($\rightarrow$ **Wf**) był wynikiem pośpiechu Chopina, uzupełniamy według **A1**, a w t. 87-97, które w **A1** mają pierwotną postać, według **KF** i **Wa**. Uwzględniamy również naniesienia w egzemplarzu lekcyjnym.

s. 40 t. 3, 11 i anal. pr.r. W 3. i 4. akordzie dodatkową nutę es^1 mają **A1** ($\rightarrow$ **Wa**) w t. 11 i anal. oraz **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) w t. 3 i anal., co Chopin skorygował odpowiednio w **KF** i **Wf2**.

t. 7, 23, 60 i 121 pr.r. Tekst główny 1. akordu w t. 7, 23 i 60 pochodzi z **A2** ($\rightarrow$ **Wf**), wariant — z **A1** ($\rightarrow$ **KF, Wa**). Za podaniem w wariantach zarzuconej przez Chopina w późniejszych źródłach wersji przemawiają następujące argumenty:

— stopniowe urozmaicenie analogicznych fragmentów jest dla Chopina bardzo charakterystyczne i zostało tu świadomie zastosowane, o czym świadczy zmiana as^1 na a^1 w **A1** w t. 121 — wprowadzenie akordu z g^1 jest uzasadnione brzmieniowo właśnie w t. 121 po dźwiękach g i g^1 wyraźnie słyszalnych na końcu motywu melodycznego w t. 120.

t. 8, 24, 61 i 122 pr.r. W 1. akordzie w **Wn4** i części późniejszych wydań zbiorowych zmieniono dowolnie g^1 na fis^1 . Kreślenia widoczne w **A1** w t. 122 pozwalają stwierdzić, że Chopin rozważał możliwość takiej wersji, ale z niej zrezygnował.

t. 10-11 i anal. pr.r. Połączenie tych taktów wyglądało w **A1**

($\rightarrow$ **KF**) następująco: **Wa** ma jeszcze c^1

w 2. akordzie t. 11, w **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) zaś brak g^1 na ostatniej ósemce t. 10. Wersję ostateczną wprowadził Chopin w **Wf2**. Por. komentarz do t. 125.

t. 14 i anal. pr.r. W 4. akordzie **Wf1** ($\rightarrow$ **Wf2**) ma jeszcze nutę b . Jest to najprawdopodobniej pomyłka sztycharza.

s. 41 t. 19 Znajdujące się w **A1** ($\rightarrow$ **KF**) i **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) f zostało usunięte w **Wf2**, najprawdopodobniej przez Chopina. Patrz *Komentarz wykonawczy*.

t. 37 **A2** ma tu o jeden ósemkowy akord za dużo. Błąd ten został poprawiony już w **Wf1**.

t. 37-38 pr.r. Łuk przetrzymujący nuty c^2 znajduje się tylko w **A2** ($\rightarrow$ **Wf**).

s. 42 t. 42-47 **A1** ($\rightarrow$ **KF, Wa**) rozpoczynają *dim.* już w t. 42. **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) nie ma w tych taktach żadnego oznaczenia dynamicznego. Dodane przez Chopina w **Wf2** *dim.* w t. 46 pozwala na naturalniejsze ukształtowanie dynamiki tej części. Por. komentarz do t. 55-56.

t. 43 pr.r. Jako 8. szesnastkę **A1** ($\rightarrow$ **Wa**) ma tercję d^2-fis^2 . W **KF** Chopin usunął d^2 , co jest wyraźnym ulepszeniem, gdyż unika nieco niezręcznego brzmieniowo zestawienia różnych dwudźwięków (d^2-fis^2 i c^2-fis^2). W **A2** ($\rightarrow$ **Wf**) Chopin zapomniał o tym udoskonaleniu.

t. 44-45 l.r. Łuk łączący oba g znajduje się w **A1** ($\rightarrow$ **KF**). Brak łuku w **A2** ($\rightarrow$ **Wf**) może być przeoczeniem Chopina. Wprawdzie 4 takty dalej odpowiedni dźwięk G jest powtórzony, ale w cztero-taktach t. 46-49 rytm występowania podstawy harmonii jest ze względu na niższy rejestr inny — G uderzone jest już w drugim takcie.

t. 47 pr.r. W 9. szesnastce **Wf** przeocza nutę c^1 .

t. 51-52 l.r. **A2** ($\rightarrow$ **Wf**) ma arpeggio błędnie przed akordem w t. 52 zamiast w t. 51.

t. 55-56 W **A1** ($\rightarrow$ **KF, Wa**) *cresc.* prowadzi do głównego tematu *Poloneza*, rozpoczynającego się w l.r. oktawą C_1-C . **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) mają również tę oktawę przy braku oznaczeń dynamicznych. W korekcie **Wf2** Chopin doprowadził do końca t. 55 *dim.* z t. 46 i usunął C_1 na początku t. 56.

s. 43 t. 72 **A1** ($\rightarrow$ **KF, Wa**) mają tu *espressivo* i znak — , **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) zaś — jedynie p . W **Wf2** dodał Chopin *sostenuto*.

s. 44 t. 78-79 i anal. pr.r. Nuty g^1 w 2. i 3. akordzie t. 78 są w **A1** ($\rightarrow$ **KF, Wa**) połączone łukiem. **A2** ($\rightarrow$ **Wf1**) nie ma już tego łuku, zaś w **Wf2** Chopin dodał dźwięk g^1 na początku t. 79 i przyłączył go do tegoż dźwięku w poprzednim takcie.

t. 82 i anal. Dźwięk es^1 w akordzie na 5. ósemce taktu przeniósł Chopin z l.r. do pr.r. w korekcie **Wf2**.

t. 86 pr.r. Na początku taktu **A1** (→**KF,Wa**) ma następującą wersję: . W **A2** (→**Wf1**) brak łuku łączącego oba *es*¹. Wersję podaną przez nas wprowadził Chopin w korekcie **Wf2**. Por. t. 113-115.

t. 87 i 91 l.r. Na pierwszych 2 ósemkach **Wa** ma oktawy C-c.

t. 87-92 W tekście głównym podajemy oznaczenia dynamiczne według **KF** i **Wf2**. **Wa** ma inne oznaczenia, które podajemy w *Komentarzu wykonawczym*.

t. 87-97 **A1** ma tu pierwotną postać tego fragmentu:

W pozostałych źródłach Chopin wprowadził przyjętą przez nas, znacznie ulepszoną wersję. Przy tym w **Wa** zachowała się jej najwcześniejsza redakcja, do której drobne udoskonalenia wnosił Chopin — prawdopodobnie pod wpływem sugestii Fontany (patrz cytaty o *Polonezach...*) — kolejno w **KF** i **A2**.

t. 88 i 92 l.r. Przed 7. szesnastką nie ma w źródłach autentycznych znaku chromatycznego, należałoby więc czytać *Des*. Znacznie prawdopodobniejsze wydaje się jednak przeoczenie b przez Chopina, gdyż harmonię c-moll słyszemy tu raczej jako tonikę tejże tonacji, niż molową dominantę w f-moll. O tym, że i Chopin tak to słyszał, świadczy kilkakrotne w tym odcinku postawienie niepotrzebnych ze względu na znaki przykluczowe bemoli przed dźwiękami *des*, a zwłaszcza dodanie w korekcie **Wf2** b przed *des*, 11. szesnastką t. 88.

t. 90 pr.r. **KF** i **Wa** mają następującą wersję 3. ćwierćnuty:

Przyjmujemy późniejszą wersję **A2** (→**Wf**).

s. 45 t. 93-96 Wobec braku oznaczeń dynamicznych w **A2** (→**Wf**) podajemy uzupełniające się określenia **Wa** i **KF**.

t. 97 l.r. Na początku taktu **Wa** ma jedynie *c*¹. W **KF** Chopin zastąpił je kwintą c-g. Również **A2** (→**Wf**) ma kwintę w tym miejscu.
l.r. Arpeggio znajduje się tylko w **KF**.

t. 97-98 pr.r. Tekst główny pochodzi z **A2** (→**Wf**), wariant — z **KF** i **Wa**.

s. 46 t. 113 *cresc.* w tym takcie ma **A1** (→**KF,Wa**).

t. 113-115 **A1** (→**KF,Wa**) i **A2** (→**Wf1**) mają tu następującą wersję:

Chopin zmienił ją w **Wf2**.

t. 116 l.r. Jako 3. szesnastkę od końca **Wf** ma błędnie G.

t. 125 pr.r. W 1. ósemce taktu **Wf2** ma jeszcze nutę *g*¹ przetrzymaną łukiem z poprzedniego taktu. Jest to zapewne uproszczona z punktu widzenia techniki sztycharskiej wersja korekty, jaką wprowadził Chopin w 3 poprzednich analogicznych miejscach (por. komentarz do t. 10-11). Ponieważ różnica w brzmieniu jest niezauważalna, przyjmujemy i tu wersję t. 11, 27 i 64.

t. 132-133 pr.r. W **Wn2** i większości późniejszych wydań zbiorowych zmieniono dowolnie łuk motywiczny (nad laseczkami dwóch ostatnich akordów) na łuk przetrzymujący dźwięk *g*¹.

5. Polonez fis op. 44

Źródła

- [A] Autograf edycyjny nie zachował się.
A1 *Mazurka* (zbiory prywatne). Jest to 30-taktowa całość, pomyślana prawdopodobnie jako pierwszy zarys niezależnego mazurka w tonacji *Es*-dur, odpowiadająca t. 200-205 i 220-243 (a także t. 141-146 i 161-184) całości *Poloneza*. Od wersji ostatecznej różni się — oprócz tonacji — wieloma szczegółami fakturalnymi i melodycznymi, zawiera też szereg poprawek. Ma wpływ na wersję wariantu w t. 168.
Wn1 Pierwsze wydanie niemieckie, P. Mechetti (N° 3577), Wiedeń XI 1841. **Wn1** oparte jest na [A], lecz najprawdopodobniej nie było przez Chopina korygowane.
Wn2 Drugie wydanie niemieckie (ta sama firma i numer), w którym wprowadzono daleko idące, sprzeczne ze zwyczajami Chopina zmiany w układzie graficznym tekstu.
Wn = **Wn1** i **Wn2**.
Wf1 Pierwsze wydanie francuskie, M. Schlesinger (M.S. 3477), Paryż XI 1841. **Wf1** jest oparte na zaginionej kopii Fontany (patrz cytaty o *Polonezach...* przed tekstem nutowym) i było korygowane przez Chopina.
Wf2 Drugi nakład **Wf1**, sporządzony najprawdopodobniej wkrótce po nim. Drobne, na ogół oczywiste poprawki i uzupełnienia **Wf2** nie pochodzą zapewne od Chopina.
Wf = **Wf1** i **Wf2**.
WfS Jak w *Polonezie cis* op. 26 nr 1.
Wa Pierwsze wydanie angielskie, Wessel & Stapleton (W & S 5226), Londyn I 1842. **Wa** jest oparte na **Wf2** i nie było przez Chopina korygowane.

Zasady redagowania tekstu nutowego

Za podstawę przyjmujemy **Wf** jako najpóźniejsze źródło autentyczne, porównane z **Wn**, które oparte było bezpośrednio na [A]. W szczególności z **Wn** pochodzi pedalizacja skrajnych części *Poloneza* (t. 8-124 i 268-326), której brak w **Wf**.

s. 48 t. 18 i anal. pr.r. Dźwięki *cis* w czterech ostatnich akordach dodał Chopin w korekcie **Wf1**. Pozostawił przy tym (co często mu się zdarzało przy korygowaniu powtarzających się fragmentów) niepoprawiony t. 70.

t. 18 l.r. Brak drobnych nutek zakończenia trylu jest zapewne przeoczeniem, toteż uzupełniamy je w nawiasach na wzór analogicznych taktów.

- t. 22, 48, 74, 281, 307 pr.r. Pierwszy akord t. 48 i 281 jest w źródłach czterodźwiękiem (z dodatkową nutą h^1). Za pomyłką Chopina w tym miejscu przemawiają następujące argumenty:
— nie widać racji muzycznych za zróżnicowaniem t. 48 i 281 w stosunku do t. 22, 74 i 307, gdzie występują akordy z trzema dźwiękami
— Chopin w [A] napisał czterodźwięk z h^1 tylko raz w t. 48, gdyż t. 268-310 na pewno były zaznaczone skrótoowo jako powtórzenie t. 35-77
— dźwięk h^1 potrzebny jest takt wcześniej (t. 21 i anal.) dla jednoznacznego określenia dominantowej harmonii po *His* w poprzednim takcie
— omyłkowe powtórzenie początku t. 47 lub usunięcie nuty h^1 jedynie w t. 22 i 74 z pominięciem t. 48 to bardzo prawdopodobne mechaniczne przyczyny błędu.
Uwzględniając powyższe, podajemy we wszystkich pięciu miejscach akord bez h^1 .
- t. 23-24 i anal. Dźwięki d i d^2 wewnątrz oktaw obu rąk występują w **Wn** rzadziej i nieregularnie. Chopin uzupełnił je w korekcie **Wf1** do postaci, którą podajemy.
- t. 27, 29, 31, 33 i anal. pr.r. Dla arpeggiowanej oktawy z przednutką przyjmujemy wersję **Wn**, uzupełnioną arpeggiem w t. 33 (według **Wf**) i w t. 108. Notacja **Wf** zawiera kilka widocznych błędów i przeoczeń. Ponieważ w pisowni Chopina arpeggio często wygląda jak pionowy łuk i w tej postaci notują je **Wn** (częściowo) oraz **Wf** (stale), w późniejszych wydaniach zbiorowych spotykamy najróżniejsze, czasem niekonsekwentne i niejasne wersje tych ozdobników.
- t. 28 l.r. Na ostatniej ósemce **Wn** ma błędnie pustą oktawę $f-f^1$ (por. analogiczne t. 54 i 287).
- t. 29 pr.r. Rytm 1. ćwierćnuty taktu podajemy według **Wn**. **Wf1** przeocza kropki przedłużające wartość 1. ósemki, co w **Wf2** zmieniono błędnie na
- t. 30 pr.r. Patrz komentarz do t. 18.
- s. 49 t. 36 i 269 l.r. W akordzie na 4. ósemce taktu **Wn** ma jeszcze nutę h . W t. 36 Chopin prawdopodobnie usunął ją w korekcie **Wf1**, pozostawiając — zapewne przez przeoczenie — nie poprawiony t. 269.
- t. 37 i 270 l.r. W akordzie na 5. ósemce taktu **Wn** ma najprawdopodobniej błędnie dodatkową nutę fis .
- s. 50 t. 52, 78 i 285 pr.r. **Wf** notuje tu zamiast . Ponieważ w tym kontekście oznaczenia te są prawdopodobnie równoznaczne, dla uniknięcia wątpliwości przyjęliśmy konsekwentną pisownię **Wn**.
- s. 52 t. 83-124 Łukowanie w tekście głównym pochodzi z **Wf**. Opisane w odsyłaczu krótsze łuki są w **Wn**.
- t. 94 i 118 oraz 96 i 120 W **Wn** ostatnia z granych dwiema rękami oktaw brzmi $E-e$ w t. 94 i 118 oraz $F-f$ w t. 96 i 120. Przyjętą w naszym wydaniu ulepszoną wersję wprowadził Chopin w korekcie **Wf1**.
- s. 53 t. 110 pr.r. Patrz komentarz do t. 18.
- s. 55 t. 132 l.r. W ostatnim akordzie **Wf** ma jeszcze nutę cis^1 , prawdopodobnie w wyniku złego odczytania rękopisu. Powtórzenie na 3. ćwierćnucie dwóch dźwięków poprzedniego akordu byłoby niepotrzebnym obciążeniem akompaniamentu i w całej tej części ani razu nie występuje.
- t. 133 l.r. W 3. ćwierćnucie część późniejszych wydań zbiorowych dodaje dowolnie dźwięk gis .
- t. 143 i 163 pr.r. Najwyższym dźwiękiem akordu na początku taktu jest w **Wn** cis^2 w t. 143 i gis^2 w t. 163. Ulepszenie podane przez nas wprowadził Chopin w korekcie **Wf1**.
- s. 56 t. 166-167 l.r. Łuk łączący półnuty e^1 ma tylko **Wn**.
- t. 168 pr.r. Tekst główny pochodzi z **Wf** i **Wn**, wariant jest wersją zrekonstruowaną na podstawie analizy poprawek dokonywanych przez Chopina w tym miejscu w *Almaz*. Ten i poprzedni takt miały w tym autografie początkowo następującą postać (transponujemy je do tonacji t. 226-227 wersji ostatecznej):
1.
- Następnie, chcąc zapewne uniknąć czterokrotnego powtórzenia akordu H-dur na początku t. 224-227, Chopin przesunął moment modulacji o 2 ćwierćnuty wstecz:
2.
- Na koniec, w **Wf** i **Wn** Chopin nadał t. 226-227 ostateczną postać, w której ulepszony postęp harmoniczny łączy się z początkową, naturalniejszą i logiczniejszą wersją melodii. Chopin wprowadził tę redakcję zapewne dopiero pisząc [A] całości *Poloneza*. W tej sytuacji wydaje się całkiem możliwe, że podobna zmiana miała w jego intencji dotyczyć także t. 167-168, a tercja h^2-d^3 na początku t. 168, odpowiadająca 2. fazie kształtowania tego fragmentu, znalazła się w pierwszych wydaniach w wyniku niedokończenia poprawek przez Chopina lub nieporozumienia w ich odczytaniu. Część późniejszych wydań zbiorowych podaje wersję z samym h^2 jako jedyną.
- t. 181 i 240 pr.r. Znak nad ostatnią tercją znajduje się tylko w **Wn**.
- s. 58 t. 215 l.r. W 2. ćwierćnucie część późniejszych wydań zbiorowych dodaje dowolnie nutę h .
- t. 217-220 **Wn** ma tu następującą, pierwotną wersję:
-
- Ostateczny kształt nadał Chopin tym taktom w korekcie **Wf1**.
- t. 234 **Wn** ma na 3. ćwierćnucie taktu 2 ósemki. Rytm punktowany wprowadził Chopin w korekcie **Wf1**.
- t. 241 l.r. Łuk łączący obie ćwierćnuty h znajduje się tylko w **Wn**. Trudno ustalić, co spowodowało jego brak w **Wf**. **Wn** ma jeszcze łuk przetrzymujący półnutę H do następnego taktu. Został on prawdopodobnie usunięty w korekcie **Wf**.
- s. 61 t. 294 pr.r. **Wf** ma w akordzie na 4. ósemce taktu dodatkową nutę cis^2 , przetrzymaną łukiem z poprzedniego akordu. Wersja ta, brzmieniowo nie różniąc się od wersji analogicznego t. 61, powstała zapewne jako doraźna korekta błędu sztycharza.
- s. 63 t. 313 pr.r. W ostatnim akordzie **Wn** ma jeszcze nutę gis^2 . Chopin usunął ją w korekcie **Wf1**.
- t. 320 pr.r. Tekst główny (trójdźwięk na 2. ósemce) znajduje się w **Wf**, wariant (seksta) — w **Wn**. Ani źródłowo ani stylistycznie nie można wyróżnić którejś z tych wersji.
- t. 323-324 pr.r. Łuk łączący cis^1 pomiędzy taktami znajduje się tylko w **Wn**.

6. Polonez As op. 53

Źródła

- As** Szkic fragmentu, t. 121–154 (zaginiony, fotokopia w Towarzystwie im. F. Chopina, Warszawa).
- [**A1**] i [**A2**] — zaginione 1. i 2. z trzech autografów służących za podkłady do pierwszych wydań.
- A3** Autograf–czystopis (The Pierpont Morgan Library, Nowy Jork). **A3** służył za podkład dla pierwszego wydania niemieckiego.
- Wf** Pierwsze wydanie francuskie, M. Schlesinger (M.S.3958), Paryż XII 1843. **Wf** opierało się na [**A1**] i prawdopodobnie było pobieżnie korygowane przez Chopina.
- WfS** Jak w *Polonezie cis* op. 26 nr 1.
- WfSz** Egzemplarz lekcyjny należący do uczennicy Chopina, Marii Szczerbatowej (Houghton Library, Nowy Jork), zawierający palcowania mogące pochodzić od Chopina.
- Wa** Pierwsze wydanie angielskie, Wessel & Co (W & Co 5306), Londyn III 1844. **Wa** opierało się na [**A2**] i nie było korygowane przez Chopina.
- Wn1** Pierwsze wydanie niemieckie, Breitkopf & Härtel (7002), Lipsk XI 1843. **Wn1** opierało się na **A3**, wprowadzając szereg nieautentycznych zmian i uzupełnień.
- Wn2** Drugie wydanie niemieckie (ta sama firma i numer), z dal-
szymi nieautentycznymi zmianami.
- Wn** = **Wn1** i **Wn2**.

Zasady redagowania tekstu nutowego

Opieramy się na **A3**, porównanym z **Wf** i **Wa**. Uwzględniamy naniesienia w egzemplarzach lekcyjnych.

s. 64 t. 5 l.r. Na początku taktu **Wf** przeocza nutę **As** w akordzie.

t. 11 Po początkowym akordzie **Wf** i **A3** mają tylko 1 pauzę ósemkową (w **Wf** akord ma w pr.r. wartość ćwierćnuty). W ten sposób w **A3** (w **Wf** w l.r.) takt ten liczy błędnie jedynie 5 ósemek. Przyjęliśmy bezbłędną wersję **Wa**, gdyż bardziej prawdopodobne jest, że Chopin pomylił się w ilości pauz, niż w wartości rytmicznej akordu.

t. 12 pr.r. W 2. akordzie w **Wf** brak nuty d^1 .

s. 65 t. 17–18 i 21–22 Pedalizacja bez nawiasów (dłuższa) pochodzi z **A3**, pedalizacja w nawiasach (krótsza) — z **Wa**. W **Wf** są krótsze pedały w t. 17–18 i dłuższe w t. 21–22.

t. 28 l.r. **Wa** ma na początku taktu oktawę Es_7 – Es , a na końcu taktu dodatkowy dźwięk c^1 w akordzie. Są to zapewne adiustacje biorące za podstawę t. 44 i anal., choć nie można wykluczyć pomyłek Chopina w [**A2**]. Pr.r. W przednutce pod koniec taktu **Wf** ma jeszcze nutę a^2 . Poprawki w **A3** dowodzą, że występująca w **Wa** i **A3** oktawa es^2 – es^3 jest świadomie wprowadzonym ulepszeniem.

t. 29 l.r. Na ostatniej ósemce **Wa** ma sekstę Es – c . Jest to pierwotna wersja, zarzucona w **A3** i skorygowana w **Wf**, lub po prostu błąd sztycharza.

t. 30, 46 i anal. Pedalizację podajemy według **A3**. W **Wf** różni się ona tylko brakiem oznaczeń w t. 30; **Wa** ma krótkie pedały w t. 30, 46 i 168, a długi w t. 78. Por. *Komentarz wykonawczy* do t. 46 i anal.

t. 31 i anal. pr.r. Arpeggia znajdują się tylko w **A3**. Podajemy je w formie wariantowej (w nawiasach), gdyż przy mniej

zręcznym wykonaniu mogą zdeformować charakterystyczny, polonezowy rytm.

s. 66 t. 44 i anal. l.r. Na początku taktu część późniejszych wydań zbiorowych daje dowolnie oktawę Es – es . L.r. W ostatnim akordzie taktu **Wf** nie ma dźwięku c^1 .

s. 67 t. 48 i 80 pr.r. Łuk łączący nuty es^1 w 2. i 3. akordzie taktu nie występuje w **Wf**, a **Wa** ma go tylko w t. 80. Przyjmujemy nie budzącą wątpliwości wersję **A3**. Pr.r. W t. 80 **Wf** ma arpeggio przed akordem na 2. ćwierćnucie taktu. Patrz *Komentarz wykonawczy*.

s. 68 t. 58–59 l.r. Na ostatniej ósemce **Wn** zmienia dowolnie (być może pomyłkowo) sekundę f – g na tercję f – as . Dowolność tę przejęła duża część późniejszych wydań zbiorowych.

t. 61 l.r. Na 2 ostatnich ósemkach **Wf** powtarza błędnie akord g – b – f^1 .

t. 64 l.r. Na 2. ósemce w **Wf** brak dźwięku b w akordzie. Pr.r. W **Wf** brak kończącej biegnik nuty es^3 .

s. 69 t. 81–82 i 100–102 Arpeggia notowane są w **Wf** (wszędzie) i w **Wa** (w t. 100–102) w postaci ciągłego wężyka dla obu rąk. Przyjmujemy notację **A3** (osobne wężyki dla każdej z rąk), co nie przesądza sposobu wykonania, gdyż w pisowni Chopina osobne wężyki oznaczają często jedynie podział akordu na ręce. Patrz *Komentarz wykonawczy*.

t. 83 l.r. W akordzie na początku taktu Chopin przeoczył w **A3** nutę H .

s. 70 t. 94 i 114 pr.r. Na 2. ćwierćnucie tych taktów **Wf** ma akord gis – h – gis^1 , zaś **Wa** sekstę h – gis^1 . Trudno rozstrzygnąć, którą z tych równorzędnych muzycznie wersji Chopin wybrał ostatecznie, gdyż **A3** ma akord w t. 94 i sekstę w t. 114.

t. 96 pr.r. W 1. akordzie **Wf** ma błędnie dodatkową nutę e^1 .

t. 97 i 117 pr.r. Podaną w odsyłaczu wersję ma **Wf**. Chopin zmienił ją w [**A2**] ($\rightarrow$ **Wa**, z błędami) i **A3**.

s. 72 t. 130 pr.r. W **Wf** brak mordentu nad g^1 .

s. 73 t. 141 pr.r. Na ostatniej ósemce taktu **Wf** ma 2 szesnastki , **Wa** (błędnie) , **A3** zaś — rytm podany przez nas. Część późniejszych wydań zbiorowych dowolnie zmienia rytm na .

t. 148 i 150 l.r. Na początku taktu **Wa**, **Wn** i część późniejszych wydań zbiorowych dodają h przed es . Dowolność ta zniekształca imitację linii basu z t. 144–147.

s. 74 t. 165 l.r. W ostatnim akordzie **A3** ma dodatkowy dźwięk f . O pomyłce Chopina (wywołanej podobieństwem harmonicznym t. 163) świadczą widoczne w **A3** poprawki w układzie akordów w t. 41 i 75.

s. 75 t. 170 l.r. Na 4. ósemce **Wf** i **Wa** mają akord f – c^1 – f^1 . W przyjętej przez nas wersji **A3** Chopin unika mechanicznego zestawienia 3 akordów w identycznym układzie.

t. 175 pr.r. Tekst główny (akord z f^2) pochodzi z **Wf** i **A3**, wariant (akord z es^2) — z **Wa** i **WfS**.

7. Polonez–Fantazja As op. 61

Źródła

- As** Szkice obejmujące całość kompozycji na etapie krystalizacji formy (fotokopia i 1 strona oryginału — Towarzystwo im. F. Chopina, Warszawa).
- A1** Autograf przeznaczony na podkład dla pierwszego wydania francuskiego (faksymile wydane w Szwajcarii przez J. J. Eigeldingera, Yverdon–les–Bains 1986). Zawiera wiele skreśleń i poprawek; pewne szczegóły Chopin zmienił w późniejszych źródłach.
- [**A2**] Zaginiony autograf, na którego podstawie sporządzono pierwsze wydanie angielskie.
- A3** Autograf chronologicznie najpóźniejszy (Biblioteka Narodowa, Warszawa), przeznaczony na podkład dla pierwszego wydania niemieckiego. Ulepszony i wzbogacony w stosunku do poprzednich, **A3** nie jest jednak wolny od błędów i przeoczeń.
- Wf** Pierwsze wydanie francuskie, Brandus et Cie (B. et Cie 4610), Paryż XI 1846, sporządzone na podstawie **A1** i korygowane przez Chopina.
- WfD** Jak w *Polonezie cis* op. 26 nr 1.
- Wa** Pierwsze wydanie angielskie, Wessel & Co (W & Co 6318), Londyn X 1846, oparte na [**A2**] i nie korygowane przez Chopina.
- Wn1** Pierwsze wydanie niemieckie, Breitkopf & Härtel (7546), Lipsk XI 1846, oparte na **A3**. **Wn1** wprowadza liczne adiusacje i dowolne zmiany; Chopin nie brał udziału w jego przygotowaniu.
- Wn2** Drugie wydanie niemieckie (ta sama firma i numer), z minimalnymi zmianami w stosunku do **Wn1**.
- Wn** = **Wn1** i **Wn2**.

Zasady redagowania tekstu nutowego

Opieramy się na **A3**, porównanym z **A1** i **Wa**. Uwzględniamy też korekty wprowadzone przez Chopina do **Wf** i naniesienia w egzemplarzu lekcyjnym.

Łukowanie w op. 61, jak i w innych utworach późnego okresu twórczości Chopina, stanowi trudny problem redakcyjny. Chopin z reguły pisał wtedy 3 autografy–czystopisy i w każdym z nich umieszczał inne łuki. Różnice wynikają z przyczyn graficznych (np. szczupłość miejsca przy polifonizującej fakturze powoduje brak lub skrócenie pewnych łuków) i muzycznych (gładkie przejścia między frazami wzmocniają spójność kompozycji ale utrudniają umiejscowienie przerw łuków), mogą też być przypadkowe (nie-równomierny dopływ atramentu z gęsiego pióra dający w wyniku przerywanie łuków itp.). Dlatego też, aby nie wypaczyć intencji Chopina ani nie zubożyć możliwości wykonania, traktujemy łącznie 3 łukowania autentyczne, tam gdzie to możliwe, oraz informujemy w odsyłaczach o najważniejszych różnicach.

s. 76 t. 5 pr.r. Dolna nuta akordu napisana jest w **A3** nieprecyzyjnie, tak iż wygląda jak *es* (tak ją też odczytało **Wn**). Pozostałe źródła nie pozostawiają wątpliwości, że Chopinowi chodziło o *des*.

t. 5–6 Część późniejszych wydań zbiorowych łączy dowolnie dźwięki *g* pomiędzy taktami.

t. 7 i 8 Wariant l.r. w t. 7 pochodzi z **A3**, tam też brak arpeggia pr.r. w t. 8. Są to przypuszczalnie przeoczenia, niewykluczone jednak, że Chopin chciał w subtelny sposób różnicować te akordy.

t. 10–11 i 13–14 l.r. Łuki przetrzymujące oktawę *Ces–ces* w t. 10–11 oraz nutę *H* w t. 13–14 zostały przeoczone w **A3**.

s. 77 t. 20 l.r. Tekst główny pochodzi z **A3**, wariant — z **A1** (→**Wf**) i **Wa**. Za porzuceniem przez Chopina wersji pierwotnej (nasz wariant) przemawiają następujące argumenty: — ściślejsza w **A3** imitacja motywu melodycznego występującego przedtem trzykrotnie w t. 14, 16 i 18 — uniknięcie nierozwiązanego *His* na ostatniej szesnastce — uniknięcie przedwczesnej determinacji harmonicznnej: brzmienie *Dis–Ais–fisis* pojawiające się na 3. ćwierćnucie t. 20 osłabia efekt tego akordu w t. 22 (początek właściwego poloneza!). Ponieważ jednak wersję pierwotną napisał Chopin w 2 autografach — **A1** i [**A2**] — i nie można całkiem wykluczyć przeoczeń w **A3**, podajemy ją w wariacie. Część późniejszych wydań zbiorowych kompiluje dowolnie obie wersje:

t. 23–24 *dim.* w t. 23 dodał Chopin w korekcie **Wf**. Mógł też usunąć znajdujące się w pozostałych źródłach *mezza voce* w t. 24, choć przeoczenie tego oznaczenia przez sztycharza jest bardziej prawdopodobne.

t. 25 l.r. Na 3. ósemce taktu **A3** ma akord *g–des¹–f¹*. Tworzy on z sąsiednimi ósemkami figurę akompaniamentu występującą w wielu kompozycjach Chopina, tu jednak jego najwyższy dźwięk jest zapewne błędny. Wskazują na to: — równoległe septymy z głosem basowym — użycie tak charakterystycznego zwrotu tylko raz mimo trzykrotnego jeszcze powtórzenia tej figury — osłabienie repetycyjności motywu polonezowego — zgodna wersja pozostałych autentycznych źródeł.

t. 28 i 48 l.r. Dla 4. ósemki przyjęliśmy wersję **Wf** (oktawa *f–f¹*) ze względu na możliwość Chopinowskiej korekty w tych miejscach. Autografy, jak to się często zdarza w pisowni Chopina, nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy występuje tu jeszcze nuta *es¹*, czy nie. **Wa** w obu miejscach ma ewidentne błędy i nie może być brane pod uwagę. Oktawa jest ekonomiczniejsza dźwiękowo i łatwiejsza pianistycznie od akordu.

t. 31 l.r. Na 5. ósemce część późniejszych wydań zbiorowych dodaje dowolnie nutę *b¹*.

Pr.r. Przejście harmoniczne w t. 31–32 miało we wcześniejszych źródłach następującą postać:

As i pierwotnie **A1**

A1 po poprawkach i [**A2**] (→**Wa**)

Wobec widocznej tendencji do przesuwania w kierunku początku t. 32 momentu wprowadzenia akordu *As–dur*, przyjętą przez nas, najgładszą harmonicznie wersję **A3** można uznać za ostateczną.

s. 78 t. 33 pr.r. Wersja **A3** (tekst główny) może być celowo wprowadzonym urozmaiceniem w stosunku do początku t. 34. W wersji **A1** (→**Wf**) i **Wa** (wariant) połączenie akordów na przejściu t. 32–33 jest gładzsze.

t. 36 Cztery ostatnie ósemki mają w **A1** (→**Wf**) następującą

i **A3** jest doskonalsza pod względem prowadzenia głosów (zmiana górnego dźwięku l.r. na 4. ósemce taktu) i ekonomiczniejsza dźwiękowo.

t. 42–44 Oznaczenia wykonawcze podane w tekście głównym zostały wprowadzone przez Chopina w korekcie **Wf**. Oznaczenia przytoczone w odsyłaczu pochodzą z **Wa** i **A3**.

t. 43 pr.r. Część późniejszych wydań zbiorowych łączy dowolnie oba *des*².

t. 45 l.r. Na 4. ósemce taktu **A3** ma błędnie dodatkową nutę *des*¹.

t. 48 l.r. Ostatnią ósemką jest w **A1** (→**Wf**) i **Wn** septyma *g-f*¹. Ze względu na inny niż w odpowiednim t. 28 kontekst harmoniczny (nuta pedałowca *Es*) oktawa *f-f*¹ w przyjętej przez nas wersji **Wa** i **A3** wydaje się być ulepszeniem pozwalającym uniknąć wieloznaczności harmonicznego.

s. 79 t. 61 pr.r. Pomiędzy przednutką *as*¹ a dolnym dźwiękiem następującej oktawy **Wn** dodaje łuczek. Dowolność tę przejęła większość późniejszych wydań zbiorowych.

s. 80 t. 67–68 i 68–69 pr.r. Część późniejszych wydań zbiorowych łączy dowolnie dźwięki *des*¹ pomiędzy tymi taktami.

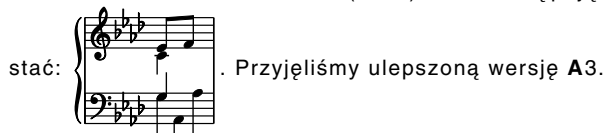
s. 82 t. 92–93 l.r. Dwie ostatnie nuty w t. 92 oraz 5. i 6. nuta t. 93 brzmią *b* i *as* w **A1**, **Wa** i **A3**. Chopin zmienił ich kolejność w korekcie **Wf**.

t. 95 Nutą *g*¹ w partii pr.r. postawiona jest nad 6. nutą l.r. zarówno w **A1**, jak i **A3**. Tego typu pisownię, w której o równoczesności uderzenia decyduje podpisanie nut w pionie, a nie ściśle wartości rytmiczne, spotykamy nieraz w kompozycjach Chopina, tu jednak może ona być przypadkowa.

t. 95–115, 243–248 i 254–281 W kombinacji rytmów

Wn przesuwają dowolnie szesnastkę poza ostatnią nutę trioli wbrew pisowni Chopina (por. *Komentarz wykonawczy*).

t. 100 Koniec taktu ma w **A1** (→**Wf**) i **Wa** następującą po-

s. 83 t. 120 l.r. W 4. ósemce **A3** najprawdopodobniej przeocza dźwięk *b*.

t. 123 pr.r. We wcześniejszych źródłach — **A1** (→**Wf**) — biegnik na ostatniej ćwierćnucie taktu zapisany jest trzydziestodwójkami.

t. 125 pr.r. **Wf** mylnie łączy łukiem nuty *f*² zamiast nut *g*²; przeocza też znak *tr* nad *c*².

L.r. Tekst główny pochodzi z **A3**, a wariant — z **A1** (→**Wf**) i **Wa**. W wersji **A3**, dzięki brzmiałym przez cały takt dźwiękom *a*¹ lub *a*, spokojniejszy ruch harmonicznego lepiej koresponduje z sąsiednimi jednolitymi harmonicznymi taktami.

s. 84 t. 126 l.r. W 1. ósemce Chopin korygując **Wf** usunął nutę *g*. L.r. Ostatnią ósemką jest w **Wf** seksta *b-g*¹. Brak śladów dokonywania poprawek w tym miejscu i — od strony muzycznej — dający ukośne brzmienie z *fis* brak rozwiązania dźwięku *g*¹ w następnym takcie każą uznać tę wersję za pomyłkę sztycharza.

t. 127 l.r. Tekst główny pochodzi z **A1** (→**Wf**) i **Wa**. W **A3** pięć tych samych uderzeń połączonych jest jednym wiązaniem ósemkowym. Mimo błędu wersja ta może świadczyć, że Chopin chciał tu dać równe ósemki, a pomylił się tylko co do ich ilości (tak też odczytało ten takt **Wn**). Stąd wersja wariantu.

t. 131 l.r. Oktawa *G-g* na 4. ósemce taktu jest udoskonaleniem wprowadzonym przez Chopina do **A3**. Wcześniejsze źródła jej nie mają.

t. 137 l.r. W **A1**, **Wa** i **A3** znajdujemy następującą wersję:

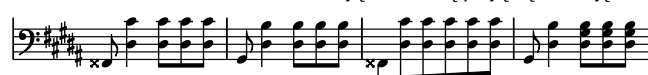
. Przyjęliśmy wersję ulepszoną przez Chopina w korekcie **Wf**.

s. 85 t. 148 Do pierwotnego określenia **più lento** dodał Chopin **Poco** w korekcie **Wf**.

t. 154 i 170 pr.r. Na 2. ósemce **A1** (→**Wf**) ma w obu tych taktach kwartę *fis-h*. Tercja *fis-ais* pojawia się w źródłach dwa razy: w **Wa** w t. 154 i w **A3** w t. 170. Daje ona charakterystyczne dla Chopina subtelne zróżnicowanie tego czterokrotnie występującego zwrotu. Źródłowo najpewniejsza jest jednak wersja **A1**, w którym Chopin poprawiał omawiane dwudziętki w t. 170 i 173, toteż podajemy ją jako główną, a wersję **A3** jako wariant.

s. 86 t. 173 i 176 pr.r. Chopin przeoczył w **A3** nuty *fis*¹ na 2. ćwierćnucie t. 173 i w 1. ósemce t. 176.

t. 182–185 l.r. **A1**, **Wa** i **A3** mają tu następującą wersję:

(W **A3** przeoczone zostały nuty *gis* w 3 ostatnich ósemkach t. 185.) Chopin wzbogacił akompaniament w korekcie **Wf** zapewne dla uzyskania ciągłości z t. 186 i nast.

s. 87 t. 188 pr.r. **Wn** dodaje dowolnie *#* przed drugą i *ł* przed 8. szesnastką. Tę nieautentyczną wersję przejęła większość późniejszych wydań zbiorowych. Chopinowskie *h*¹ lepiej odpowiada diatonicznej od t. 182 melodii, a harmonii nadaje wyraźniej subdominantowy charakter. L.r. Na 4. ósemce taktu Chopin przeoczył w **A3** nutę *cis*¹.

t. 204 l.r. W 1. szesnastce **Wf** przeocza nutę *dis*¹. Wersja [**A2**] (→**Wa**) — tercja *dis*¹-*fis*¹ na 1. i 3. szesnastce — i poprawki w **A3** dowodzą, że na przyjętą przez nas wersję **A1** i **A3** Chopin zdecydował się po starannym namyśle. Ma ona za pomocą łatwego chwytu dać wrażenie poczwórnego trylu jako kulminacji po pojedynczym, podwójnym i potrójnym w t. 199, 200 i 202.

t. 205 l.r. Dla półnuty na początku taktu przyjęliśmy pisownię **A1** i **Wa**. Przekazuje ona bowiem najsugestywniej ideę poczwórnego trylu, którego złudzenie Chopin tu wywołał. W **Wf** pominięto oznaczenie trylu pod *cis*¹, w **A3** brak tej nuty w ogóle (nie ma to wpływu na wykonanie, które określone jest jednoznacznie znajdującym się także w tych źródłach słowem *simile*).

t. 206, 208 i 210 pr.r. Dźwięk *fis* na początku tych taktów ma w **A1** wartość półnuty (bez kropki), dzięki czemu Chopin unika niezręcznego krzyżowania rąk. **A3** ma omyłkowo kropkę przy *fis* w t. 210. Wszystkie pierwsze wydania dowolnie przedłużają ten dźwięk w t. 206 i 210.

s. 88 t. 209 i 212 pr.r. **Wn** zmienia dowolnie pisownię przednutki na ♯ .

t. 214 pr.r. Na początku taktu część późniejszych wydań zbiorowych dodaje dowolnie ćwierćnutę *dis*¹. W **A1** Chopin wyraźnie wykreślił tę nutę, a w [**A2**] ($\rightarrow$ **Wa**) i **A3** nie postawił jej w ogóle.

t. 219 l.r. W ćwierćnutowym akordzie na 2. ósemce taktu **Wf** przeocza *f*.

t. 221 pr.r. Przednutka *f*¹ jest ulepszeniem wprowadzonym przez Chopina do **A3**.

s. 90 t. 238–250 Oznaczenia dynamiczne podajemy według **Wf**, gdzie Chopin nadał im w korekcie najbardziej konsekwentną postać.

t. 242 pr.r. W akordzie na 7. ósemce taktu brak w **Wf** nuty *as*². Trudno stwierdzić, czy wersja ta, muzycznie uzasadniona, jest wynikiem korekty Chopina, czy przeoczeniem sztycharza.

t. 243 i 247 pr.r. Łuk przetrzymujący ćwierćnutę górnego głosu na początku taktu został przeoczony w **Wf** w t. 243 i w **A3** w t. 247.

t. 244 pr.r. Na 3. i 5. ósemce **Wf** ma inne akordy:

. Wobec braku śladów korekty wersję tę, mniej wygodną pianistycznie, trzeba uznać za błąd sztycharza.

s. 91 t. 250 i 251 pr.r. Pod 3. ćwierćnutą w tych taktach **A1** i **A3** nie mają łuku, zaś w t. 251 mają dodatkowo oznaczenie trylu dla nuty *a*¹. W korekcie **Wf** Chopin usunął tr w t. 251 i dodał łuki w obu taktach (wersję różniącą się od tej tylko brakiem łuku w t. 250 ma również **Wa**). Jednolite ornamenty wraz z ułatwieniem technicznym pozwalają uznać te zmiany za ulepszenie. Patrz *Komentarz wykonawczy*.

t. 251 l.r. Pierwszą ósemką 3. trioli jest w **A1** ($\rightarrow$ **Wf**) oktawa *D-d*.

L.r. W ostatnim akordzie **A1** ($\rightarrow$ **Wf**) ma błędnie nutę *a*¹ zamiast *fis*¹.

t. 253 l.r. Dźwięk *cis*¹ w 1. akordzie został dodany przez Chopina w korekcie **Wf**.

Pr.r. Trzeci akord jest w **A1**, **Wa** i **A3** czterodźwiękiem (z *as*²). W **Wf** brak tej nuty. Trudno stwierdzić, czy została ona usunięta przez Chopina, czy przeoczona przez sztycharza.

t. 254 pr.r. Tekst główny pochodzi z **A1** ($\rightarrow$ **Wf**) i **Wa**, wariant z **A3**. Wejście tematu wraz z pełną harmonią brzmi znacznie sugestywniej przygotowane oktawami niż po akordach. Wydaje się, że w **A3** Chopin machinalnie powtórzył 1. akord taktu o oktawę niżej.

t. 254–255 pr.r. **A3** przeocza łuk przetrzymujący *es*².

t. 255 pr.r. **A3** prawdopodobnie przeocza nutę *es*¹ w trzecim akordzie.

Pr.r. Najniższym dźwiękiem ostatniego akordu jest w **Wf** i **Wa** błędnie *es*¹.

t. 259 pr.r. Pierwsze *es*² ma w **A1** ($\rightarrow$ **Wf**) wartość półnuty i nie jest powtórzone na 2. ćwierćnucie taktu. W przyjętej przez nas wersji **Wa** i **A3** dzięki powtórzeniu rytmu t. 257 melodia tematu rozwija się konsekwentniej.

t. 262–263 pr.r. Frazowanie podane w tekście głównym pochodzi z **A3**, podane w odsyłaczu — z **A1** ($\rightarrow$ **Wf**). Łuki w **Wa** zbliżone są do wersji **A1**. Wersja **A3** zdaje się wskazywać, że powtarzając *as*² na początku t. 263, Chopin świadomie wzbogacił brzmienie punktu kulminacyjnego. Druga wersja dopuszcza możliwość przeoczenia łuku łączącego nuty *as*² pomiędzy tymi taktami.

s. 92 t. 274 i 276 l.r. Tekst główny pochodzi z **Wa** i **A3**, wariant — z **A1** ($\rightarrow$ **Wf**). Chronologia wersji nie jest jednak w tym wypadku jasna, gdyż w **A1** widać, że Chopin usuwał występujące w późniejszych autografach szesnastki. Wersja **A1** brzmi równie dobrze, a jest od tamtej łatwiejsza.

t. 279 pr.r. Na ostatniej ósemce taktu **Wn** dodaje błędnie nutę *c*¹, co przejęła część późniejszych wydań zbiorowych.

t. 283–284 pr.r. **Wf** przeocza łuk łączący dźwięki *es*.

t. 287–288 Odtwarzamy unikalne oznaczenie Chopina, podkreślające rolę przetrzymanych pedalem dolnych dźwięków jako podstawy brzmienia całego końcowego akordu.